

טלה בר: אלת האהבה והנוות של עגנון

אלת האהבה והמוות היא אלת הארץ, "אם-אדמה" הקדומה שמשלה בשנה לעונותיה: בן-זוגה בדמותו של "מלך-השמש" המקודש, המיצג את "רוח השנה" לעונותיה ותופעותיה, נולד בזכותה, חי באהבתה, ומת למענה ולכבודה. פרטים על דמויותיה ותופעותיה השונות של האלה (הנקראת גם האלה הלבנה, האלה הגדולה, אלת הלבנה והמוזה) יוכלו המתעניינים למצוא בשני מאמרי הקודמים שהופיעו בקשת מט ונה. שני המאמרים וכן זה הנוכחי מבוססים על מציאות מוטיבים ממסתי "האלה הגדולה", כפי שהם מוצגים בספריו של רוברט גרייבס "מיתוסים יוונים" ו"האלה הלבנה", בסיפורי עגנון.

מהלך החיים של רוח-השנה מצוין בחמש תחנות: לידה, חנוכה, נישואים, מנוחה, מוות. בפולחני-דת של עמים פרימיטיביים היו חיייו של רוח-השנה מוצגים במסגרת של טכסי ראש-השנה. רוח-השנה נולד כתינוק, וכסמל לכך מחקה מלך-השנה בטכס פולחני את לידתו מפהנת האלה. לחנוכתו ניתן לו שם חדש, ורשות לשאת כלי-נשק. בתחנה המרכזית של השנה הוחג חג נישואיו עם מיצגת האלה בדמות "אלת הפרחים", "כלת מאי", או דמויות דומות; האלה כאן היא אלת האהבה. בהמשך השנה, במות הצמחיה בחום הקיץ או ברפות כוחה של השמש בסתיו האירופי, נחלש גם כוחו הסמלי של רוח-השנה, ובסופה הוא מומת כקרובן בידי האלה עצמה או בידי מחליפו לשנה הבאה. כך האלה היא גם אלת המוות. לאחר

מותו של מלך-השנה היוצא שב רוח-השנה לתחייה בדמותו של מלך-השנה החדש. וריאציות שונות למיתוס של רוח-השנה. במאמר על "מיתוס התאומים" (קשת נה) צוין שכאשר השנה מתחלקת בין שני מלכים, אחד המיצג את התגברותה ואחד את היחלשותה, רוח השנה הגוברת מומת באמצע הקיץ, כלומר מיד אחרי נישואיו עם מיצגת האלה. גרייבס מכנה אותה כאן בשם "מלכת הדבורים", כי היא מתדמה לדבורה ההורגת את הזכר בעת הזדווגות. אלת האהבה הרוצחת את מאהביה מופיעה במיתולוגיות שונות: בדמות ארטמיס היא רוחצת בנחל לאחר ש"כלביה", כלומר גערותיה המחופשות לכלבים המקודשים לאלת-המוות, קרעו לגזרים את מלך-השנה אקטיאון בדמות איל (מלך השנה מופיע רבות בצורות חיות, הקשורות גם בעונות השנה; הופעותיו המלכותיות-הסמליות העיקריות הן איל, פר ותיש); בדמות בלודאווד, גערת-הפרחים מן הרומאנסה הקלטית של מאת בן-מאתוננוי (הסיפור "אור ארך-הזרוע" בספר "הדס" מאת אשר ברש הוא חלק ממנו), היא מגלה לאהובה את מקום מותו של בעלה תלו-חלאו-גיפס (לא "אור ארך-הזרוע" אלא "הארי יציב-היד"), המיצג את מלך-השמש; בדמות דלילה היא גורמת את אבדן כוחו ומותו של אהובה שמשון, וכן הלאה. ב"אלה

הלבנה" מצרף גרייבס לרשימה גם את איזיס, אפרודיטי ועשתר, שנודעו כמבקשות את אהוביהן המתים אוזירים, אדוניס ותמוז; לדעת גרייבס השתתפה כל אחת מן האלות האלו ברצח אהובה. גם לאלה ענת היה יד בהריגת בעל על-ידי יריבו מות, כשם שאחר-כך הרגה את מות עצמו (כתיאור מותו, מות מיצג בבירור את הדגן הנקצר, נזרה ברות, נטחן ונאכל).

ברוך קורצווייל, שכתב ספר מסות על עגנון, העיר שגיבורותיו של עגנון הן גורם פעיל באהבה (בניגוד לדרכי המסורת היהודית); אפשר להוסיף שבאותו אופן הן משמשות גם גורם פעיל במות גיבוריו של עגנון. על כמה מגיבורות אלו אפשר לומר שהן מגלמות בבהירות את דמותה של אלת האהבה והמוות של גרייבס.

ב

יותר מכל גיבורות עגנון מופיעה צלה מ"חופת דודים" כדמות אמיתית של אלת האהבה והמוות; בחלקה היא מיצגת את דמותה המושלמת של מלכת-הדבורים הקיצית, ובחלקה היא מיצגת את דמותה המושלמת של אתיני-פרסיפוני, מלכת השאול. עגנון אומר עליה ש"לא נמצאה גערה יפה בכל הארץ כצלה". התואר "יפה" אינו מצוי ביותר אצל עגנון; לרוב הוא נותן תיאור מפורט של הגיבורה ומשאיר לקורא להחליט על הרושם הכללי. אם נקביל את צלה היפה לנערות יפות אחרות, כגון בתני"ך, נמצא ששם הוא ניתן רק לשרה, רחל, תמר בת-אבשלום ותמר אחות אבשלום (השתים הן, כנראה, אשה אחת, כי נאמר שלאבשלום היתה רק בת אחת, ובמקום אחר היא נקראת מעכה), אבישג השונמית, השולמית משיר-השירים, ואסתר. כל הנשים האלו מיצגות (לא רק לפי גרייבס) אלות שונות: שרה היתה, לדעת גרייבס, "אלת-ים צוחקת מסוגה של אפרודיטי", כלומר אלת-אהבה; על רחל הוא אומר שהיתה כוהנת לאלת התור, שהיתה אלת האהבה הארצישראלית לה עבדו ביונים (לדעת גרייבס שונה שמו של יעקב כאשר נשא אותה לאשה לישראל, אותו הוא מפרש "איש-רחל"); תמר, שעל שמה נקרא הדקל המקודש לאלת האמהות, היתה מקבילתה של עשתר; את השולמית רואה גרייבס כ"נערת-הפרחים", כלתו של מלך-השנה, אך חוקרי המיתולוגיה מזהים אותם עם האלה המחפשת את אהובה בעיר, שהיא "עיר המתים", או השאול, כלומר עם איזיס ועשתר כפי שנוכר למעלה; ואבישג השונמית זוהתה עם השולמית בלקסיקון האנגלי לתנ"ך מאת בראון-דרייבר-בריגס; אשר לאסתר, שמה בלבד מזהה אותה עם עשתר, ואפילו בתלמוד היא מושווית ללבנה ולכוכב נוגה ("ונוס"). בהיותה מצוינת כ"יפה" יכולה כך צלה מ"חופת-דודים" להזדהות עם אלות רבות בעצם מהותה.

כסיפור מופיעה צלה לראשונה בתקופה שלאחר אמצע הקיץ, כאשר השמש חמה והאוויר יבש. יוחנן, גיבור הסיפור, רואה אותה יושבת, לבושה שמלה אדומה ובשערה השחור תקוע חץ-זהב. למעשה היא מופיעה כשם שהופיעה, לדעת גרייבס, אלת האהבה והקרב קרידילאד באמצע הקיץ, בבאלאדה על "גישואיו של

סר גאואיץ": "גבירה ראיתי שם ישבה... אודם-שני היה לבושה". (הקרב עליו מושלת האלה הוא זה שנערך בין מלך השנה הגוברת ומלך השנה הפוחתת, ובו מנצח האחרון). מעניין לדעת מה מקורו של חץ-הזהב אצל עגנון. מבחינה מיתו-לוגית יש לו שתי אסוציאציות הקשורות ביניהן: צבע הזהב מזכיר את "ענף הזהב" מתוך ספרו של סיר ג'יימס פרייזר בשם זה. זהו ענף זהוב-עלים של הדבוקן, שהיה מקודש למלך-השנה וכריתתו סימלה את מות המלך; אך בחץ עשוי מענף הדבוקן נמחצה עינו של מלך-השנה הצפוני באלדר והוא נהרג כך-עינו של באלדר היא עין השנה, כלומר השמש. חץ-הזהב בשערותיה של צלה יכול אפוא לסמל את הריגתו של מלך השנה הגוברת בעזרת חץ מענף הדבוקן; בהיותה בעלת החץ הריהי האלה שרצחה את מאהבה, כלומר אלת האהבה והמוות.

באותה הזדמנות בה רואה יוחנן את צלה כדמותה הנוראה של אלת האהבה והמוות (בסעודת שמחת-תורה, כשהיא מגישה את הבשר, נראות אצבעותיה נוטפות דם, כאילו בעצמה קרעה את בשר אהובה), הוא עצמו אינו נמצא בשום סכנה; אדרבה, צלה מגישה לו או עוגת-דבש. צלה מראה לא רק שהיא מיצגת את מלכת-הדבורים; בהאירה פנים ליוחנן היא מגלה אותו כדמותו של מלך השנה הפוחתת, שתורו למשול מגיע לאחר אמצע הקיץ. ובאמת, בכל הסיפור דמותו של יוחנן מתאימה לדמותו של מיצג התרופפותה של השנה, כי חייו קשורים בשתי עונות השנה המתות: התיבשות הצמחיה בסוף הקיץ, וחדלון כל החיים בשלגי החורף.

מסיבה (מיתולוגית) זו גם אין צלה יכולה להתחתן עם יוחנן: כאשר השנה מתחלקת בין שני מלכים, לפי גרייבס, מזדווג מלך השנה הגוברת עם האלה בדמות ארטמיס האביבית, אלת-האהבה, ומלך-השנה הפוחתת מזדווג עם האלה בדמות אתיני החרפית, אלת-המוות. כדי להיות אלת-המוות, או מלכת-השואל, צריכה צלה להעתיק משפנה אל בין המתים (כפי שקרה לפרסיפוני), ולפי תיאורו של עגנון זאת בדיוק היא עושה. עגנון אינו אומר פשוט "צלה חלתה ומתה".

תחת זאת הוא מתאר איך הנשמה, לפני מות הגוף, באה לבקר בבית-הקברות; "בלילה היא באה ובבוקר היא חוזרת לביתה", כאילו רצתה לבדוק את משפנה החדש בטרם תעבור אליו. לבסוף, לילה אחד היא באה ונשארת, והנערות המתות מקבלות את פניה בבית-הקברות. להגברת מעמדה המלכותי בארץ המתים חוזרת צלה לארץ החיים כדי לקחת משם את תכשיטיה שהשאירה בביתה עם עברה למקום-מגורייה החדש; רק אז יכולה להיערך חתונתה עם יוחנן, אחרי חיזור שנעשה, ככרוב ספורי עגנון, על-ידי האשה ולא על-ידי הגבר (לפי גרייבס, המתאר את הזמנים בהם קבעה האשה את גורל הגבר ולא להיפך). אווירת שלטונה של האלה כאתיני מופיעה בסיפור בדמות העזים המשוטטות כל הזמן בבית-הקברות. מקור פולחן-האלה כעז היה כנראה בלוב, והאלה הלובית ניית, לה היתה העז מקודשת, היתה כנראה מקור לדמותה של אתיני (ואולי גם של אנאתה, כלומר ענת); הקדשת העז לאתיני נראית במגן-אייגיס שלה, שהיה עשוי עור של עז. לאלה כעז היה המלך מובא קרבן בדמות תיש, כלומר כשהוא עטוף בעור עזים,

לאחר שהזדווג אתה כדמותו זו; יוחנן גם הוא עוטה עור עזים, ומדגיש בכך שהוא מיועד לאלה כמאהב וכקרובן.

למעשה, יוחנן הוא "מלך-מתים" קלאסי, ומקביל לדמויותיהם של רשף ומזת, קרונוס ואתרוור. מלך-המתים הוא רוחו של מלך-השנה שאחרי מותו בא למשול לצד כלתו, מלכת השאול. עוד בחייו מופיע יוחנן בדמות זו. הוא גר בבית-הגברות, וזה נמצא על גבעה; כך אפוא המתים קבורים בתוך הגבעה. שיטת קבורה כזאת נתייחדה בזמנים קדומים למלך המקודש, שהגבעה או התל המלאכותי בתוכם נקבר הוקדשו לאמו, אלת ההרים (קבורה בתוך הר מזכירה את העובר המצוי ברחם האשה ההרה; המלך המת חוזר לחיק אמו בתקוה להינלד מחדש). גבעת-קבורה כזאת, הנקראת ניו-גריינג, נמצאת באירלנד, ואגדות עתיקות הקשורות במקום מספרות על כוהנת-המתים שנקראה "האשה מן הגבעה", שהיתה נוהגת לקונן בנבואה על מותם של אנשים מזרע-המלוכה. בבית-הקברות, מקום-מגוריו של יוחנן, נוהגת נערה שחתנה נהרג ביער לבוא בלילה לקונן עליו. עגנון מסביר אמנם את סיבת הקינה במות החתן, אך אם נקבל את העובדות כפשוטן בלי ההסבר, ואת מותו הסמוך של יוחנן, נוכל להקביל את הספור למיתוס ולומר שלמעשה הנערה מקוננת על יוחנן עצמו ועל מותו הקרב. הקינה על האהוב שמת, או העומד למות, מחזירה אותנו למיתוס האלה המבקשת את האובה ומקוננת על מותו; עגנון אפילו משתמש בביטוי משיר-השירים ("ברחובות ובשווקים") לתיאור של ביקוש הנערה אחר האובה, ובכך הוא מזהה אותה כביכול עם איזיס ועשתר ואת יוחנן עם אוזיריס ועם תמוז, אֵלֵי הצמחיה. ביטוי תנ"כי אחר שעגנון משתמש בו באותו מקרה הוא "לבנות את בתוליה", המיוחס לבת-יפתח בטרם תובא קרבן בידי אביה. לדעת גרייבס הומצא הסיפור על בת-יפתח כתירוץ לבנות ישראל ללכת אל ההרים לבכות את התמוז, כאשר נאסר עליהן מנהג זה; באותו תירוץ ממש השתמשו נערות גלס כאשר הלכו לתנות את מותו של חלוי-חלאר-גיפס. (קרבנות של נערות לא היו מקובלים בזמן שלטונה של האלה). אחד האלים הקלאסיים שהיה "מלך-המתים" הוא קרונוס, ומקבילו הקלטי-בראון, לשני אלים אלה מקודש היה העורב, הציפור הנבואית של אתיני, והעורב הוא אחד משני בעלי-החיים הגלויים אל יוחנן בחורף בבית-הקברות; החיה השניה היא כלב, שהיה סמלה של אלת-המות היקאטי.

במסגרת אוגרית מתוארת "עיר המתים" כמקום שלטונו של אלת-המות מות, שהיה למעשה אֵל השנה הפוחתת: הוא היה אחראי לחום השמש וליובש הממית ומכלה בקיץ. מקביל לו היה האֵל רשף, שדמותו מופיעה בכתובת אחת מבית-שאן; הוא נזכר כאל הקדחת והמות. עגנון מתאר את האווירה בעיר כאשר יוחנן יורד אליה ממקום משפנו בבית-הקברות לקנות מצרכים: "השמש לוהטת בעווה והעיר קודחת כל היום. מתעלפים בראש כל חוצות בתים על יושביהם. כלה אוויר מן הארץ ורוח לנשום אין".

אבל בעוד העיר נאנחת מחום, נהנה יוחנן בצל עצי התפוח והאגס ואוכל מפריים.

שני העצים האלה היו מקודשים לאֶלֶת-השנה; האגס הוקדש לאֶלֶה הלבנה של חודש מאי. התפוח מקודש היה מאז ומתמיד לאֶלֶת-האהבה, שהיתה נותנתו למאהב שלה בנישואיהם כסמל למותו הקרוב ולקיומו הנצחי לאחר מותו—הוא היה סמל ההשלמה אצל האירופים הקדומים. המלך ארתור הלך לבקש נעורי-נצח באי-אבאלון, שהיה אי של חורשות עצי-תפוח; המלך המקודש נשאר צעיר לנצח כי הוא מומת בטרם יספיק להזקין ולהיחלש. גם הכינוי שעגנון נותן לבית-הקברות, "שדה-החיים", מזכיר את הכינוי "שדות האליסיים", שהיה, לפי גרייבס, אותו גן-עדן של עצי-תפוח אליו הולך המלך לאחר מותו; גרייבס מפרש את השם שדות-האליסיים כ"שדותיה של האֶלֶה אֵלִיס", ולדעתו היה המלך ארתור כינוי למלך מקודש מסוגו של קרונוס.

יוחנן נזון גם מפטריות, לא רק מתפוחים; לדעת גרייבס, היתה הפטריה האמברוויה של היוונים, שהיתה "מאכל האֵלִים", ואֵלִים היו מלכים מקודשים שמתו; כלומר, הפטריה היתה מאכל המתים, ולמעשה היתה חרם לחיים. היה זה מאכל היֶאֱה ליוחנן כמלך-המתים.

במותה של צלה מושחות אותה הבתולות המתות ב"תמרוקי הנשים" (עוד ביטוי תנ"כי המזוהה אותה עם אסתר—עשתר), והן לוקחות עלי הדס מביתה. ההדס, לפי המנהג היהודי, הוא קישוט הכלה; לפי גרייבס הוא מסמל אמהות, כי (בדומה לתמר) הוא משגשג על הקרקע המלוחה של שפת הים, שהוא מקור החיים העולמי. אבל בלוח-השנה של העצים, בו כל חודש מסומל על-ידי עץ מסוים, ההדס הוא העץ של החודש האחרון בשנה והוא מסמל את מות השנה, כלומר את מותו של המלך המקודש מיצג רוח-השנה. לכן ההדס הוא גם עץ-האהבה וגם עץ-המוות; ההדסים שלקחו הבתולות המתות (כנראה, לשימוש בחתונתה של צלה) רומזים גם לנישואיו ומותו הקרובים של יוחנן. יוחנן, כדמות רוח השנה הפוחתת, מת לאחר שהבתולות המתות עורכות את חתונתו עם רוחה של צלה המתה, ובעת שהן מבכות את השלג המת. השלג, אחד מסמלי המוות בסיפור, משמש כביכול מקור חיים ליוחנן: כשהוא נח על הארץ בשממון, יוחנן מסתובב חי ועירני בבית-הקברות ושר; אך כאשר השלג מת והארץ מתעוררת לחיים חדשים בא תורו של מלך-השנה הגוברת ומגיע קצו של יוחנן, מלך-השנה הפוחתת.

ג

"חופת-דודים" הוא אולי ה"טבעי" ביותר מכל סיפורי עגנון, והקרוב ביותר לרוח המיתולוגיה הטרומ-קלאסית. בהירות כזאת בהקבלה אינה שכחה, אך אֶלֶת האהבה והמוות מופיעה גם בסיפורים אחרים של עגנון. דמות נשית-אלוהית כזאת היא מרים מ"אגדת הסופר". גרייבס מפרש את שמה של מרים כ"מי ים מרים" (בהקבלה ל"מרה" שבמדבר); אפשר לפרש אותו גם כ"טיפת ים" (לפי "מר מדלי"). בעלת השם (כך דעתו של גרייבס על מרים התנ"כית ועל מרים אַם ישו) מקבילה לאֶלֶת ששמן דומה לשלה, כמו מירה (אַם אדוניס), מאריאמני ("טלה-ים"), ומארינה

(שהיתה פטרונית המשוררים והאוהבים). את מארינה מזהים עם המרמייד, כלומר אפרודיטי כ"אלת האהבה העולה מן הים". אך אפשר שמקור כל השמות האלה הוא שמה של האלה השומרית הגדולה מא־רִי־אנה, שפירושו "אם השמיים הפוריה"; בתלמוד קשורה מרים בבאר הפוריות שליוותה את בני־ישראל במדבר. עגנון מתאר את מרים ב"אגדת הסופר" כשהיא חובשת מטפחת שקצותיה קשורים מתחת לסנטרה ככנפי יונה צחורה. היונה שוב מזהה אותה עם אלת־האהבה אפרודיטי, לה היתה היונה מקודשת בארץ־ישראל. הצבע הלבן, צבעה העיקרי של "האלה הלבנה", בייחוד בדמותה כאלת המוות וההשואה, מופיע אצל מרים גם בשמלת חופתה המשמשת כיסוי לבעלה בשעת מותו. למרים אשת רפאל הסופר, שכל דמותה רומזת על אהבה ואמהות, אין ילדים; אבל יש לה קמיעות שונים ללידה, האפייניים מאד לדת האלה הגדולה. קמיע אחד הוא אבן־האודם; בלוח־השנה של אבני־החן, שאותו מסדר גרייבס בהתאם למשמעו עותן העונתית (לפי לוח העצים), הוא משייך את האודם לחודש הראשון בשנה, חודש לידתו של מלך־השנה; כלומר, האבן היא סמל הלידה. על קמיע אחר של מרים כתוב (ברוסית) "כשפרה צעירה ובריאה, למה לא תלד עגלה?" הפרה, כמו העז, היתה אחד הסמלים העתיקים ביותר של האלה־האם, והיא ידועה בדמות אלות שונות: האלה איז משולשת־הצבעים; פאסיפאי, "המאירה לכל" (כלומר אלת הלבנה), אמו של המינוטאורוס ("מינוס הפר"); ואיויס, או חתחור, בעלת קרני־הסהר, שהיתה אמו של הורוס. מרים "כרכה את הקמיע בשבעה חוטים משבעה צעיפים של שבע נשים". המספר שבעה הוא סמל הקדושה מימים־ימימה, ולפי גרייבס היה זה מספר האותיות ב"שמה הקדוש שאינו ניתן לביטוי של אלת־החכמה הלובית" (היא גיית), עוד בטרם יהיה למספר־הקודש של יהוה. בתיאורו של עגנון מופיע המספר שבעה שלש פעמים, ושלושה היה מספר־הקודש הראשי של המזוה המשולשת. בתורת פיתאגורס הביע המספר שבעה "כישוף נשי", ואילו באל־ף־בי"ת של העצים (בו שם כל אות הוא שם של עץ) השתייך לעץ־הערבה שהוא עץ־המכשפות. הערבה מופיעה גם היא ב"אגדת הסופר", כאמצעי־עזר ללידה קלה: את הערבות של הושענא־רבא משרים במים, ובמים משתמשים בשעת הלידה. כך מתבטא הקשר ערבה־מים־לידה; הערבה היא העץ של אלת־הלבנה האחראית לגשם וללחות הדרושים לקיום הצמחיה, ובהושענא־רבא—עונת לידתו של מלך־השנה הסתווי בארץ־ישראל—השתמשו בו כמיקסם להורדת גשמים.

בניגוד ל"חופת דודים", שרקעו בית־הקברות וחילופן של עונות השנה בטבע, הרקע ל"אגדת הסופר" הוא כביכול יהודי טהור: הערצת התורה ושמירה על טהרת הגוף. מרים, בת־דמותן של אלות האהבה כאפרודיטי ואיויס, מגשקת בשפתיים אדומות לא את רפאל עצמו אלא את המעיל הלבן של ספר־התורה שבידו; ובניגוד לצלה, המתנאה בשמלתה האדומה ובחץ־הנוהב בשערותיה, וההולכת לבקש את תכשיטיה אפילו לאחר מותה, הרי מרים, כלאימת שהיא רוצה להתקשט

לפני בעלה, רואה היא בראי את בבואת האריות ואת שם ה' מתמונת המזרה שממול, והיא גרתעת מלעשות זאת. באותו אופן יש סתירה בדמותו של בעלה, רפאל, בין משמעו המיתולוגית להופעתו היהודית. שמו, שם מלאך-הרפואה, מקשר אותו לאל-הרפואה, אסקלאפיוס. לדעת גרייבס היה שם אמו של אסקלאפיוס, קורונוס ("עורבית"), תואר לאלת המוות והנבואה אתיני, שהעורב היה מקודש לה. אסקלאפיוס היה במידה מסוימת מקביל לקורונוס ולבראן, אלי המתים, כי כושר הריפוי היה חלק מחכמתה של אלת-המוות, שהעניקה לבנה-אהובה המת את כוחות הנבואה, הרפואה, והמשפט. יוצא מזה שהקשר המיתולוגי בין מרים ורפאל הוא הקשר הרגיל בין האלה-האם לבנה-אהובה, רוח-השנה. אבל רפאל של עגנון אין בו כלום מן המיתולוגי-הטבעי, ואין הוא דומה כלל ליוחנן שומר הקברים. רפאל הוא סופר-סת"ם, ומקצועו דורש ממנו טהרה מופרזת של גוף ונפש—מופרזת כי על אף נישואיו החוקיים, ועל אף אהבתו לאשתו, אין הוא יכול להגיע לידי יחסי-מין עם מרים פן "יזהם" את גופו ומתוך כך את כתיב-הקודש. כך קורה שמרים, מקבילתן של אמהות לאלים כמו מירה ואיזיס, אין לה הזדמנות להשתמש במי הערבה להקלת הלידה מפני שבעלה מונע ממנה להתעבר.

תפקידה הטבעי של מרים כאלת האהבה והאמהות נמנע ממנה; לעומתו היא ממלאה בנאמנות את תפקיד אלת-המוות, כיד עגנון הטובה עליו בתיאורי מוות. כאשר רפאל גומר לכתוב את ספר התורה לזכר אשתו, שמתה חסוכת-ילדים, הוא פותח בניגון; זהו אותו ניגון שהושר בחג שמחת-תורה (אנו חוזרים לתקופה של לידת השנה) כאשר רקד וספר-התורה בזרועותיו ומרים, שהיתה עוד ילדה, נשקה את כיסוי ספר-התורה. הנר בדגל שהחזיקה הדליק את בגדו של רפאל, וחלף הפיזיים שדרש אביו סידר הרב את אירוסייהם (לא קשה לראות שאש הנר שהדליקה את הבגד מסמלת את אש האהבה שהדליקה מרים ברפאל). יחד עם פיוזם הניגון מתחיל רפאל לרקוד עם ספר-התורה החדש, העטוף בשמלת חופתה של מרים; בהזייתו רואה רפאל את מרים עומדת בחדר בין רוחות של זקנים ועלמות מרקדים; לבסוף הוא נופל מת כששמלת-החופה של מרים מכסה אותו. בחייו התרחק רפאל ככל האפשר מכל שהוא חילוני ולא יהודי; אך בדמיונו לא יכול רפאל שלא להזדהות עם דמותו המיתולוגית של אסקלאפיוס, והוא מצרף את מותו ללידת השנה ולנישואים מחודשים עם מרים.

אפשר היה לחשוב שגרימת מותו של רפאל על-ידי רוחה של מרים היא נקמה על שזנח אותה ומנע אהבתו ממנה; אבל קשה למצוא רגש של נקמנות בתיאוריו של עגנון: האשה הגורמת את מותו של אהובה לא בהכרח היא שונאת אותו או נוטרת לו איבה כלשהי; היא פשוט ממלאה את תפקידה הטבעי.

ד

גיבורה אחרת של עגנון המגלמת אהבה ומוות היא שפרה מ"תמול-שלשום". שפרה מופיעה אצל עגנון בשתי דמויות. אחת היא היהודית-האנושית—נערה דקה, בעלת

שער ערמוני-הזוב ועיני-הזב חולמניות; השניה היא האשה בחלומו של יצחק קומר, שהיא דמות אלוהית, מושכת ומפחידה כאחת: שעה שחור, ארוך וחלק, לחייה אדמדמות, ואפה מעוקם. השער השחור מציג אותה כאלת-המוות-והחכמה השחורה, בעוד שהצבע האדום בלחיים מראה שהיא אלת-האהבה. כאשר גרייבס מתאר את האלה הלבנה הוא מיחס לה פנים חיוריים כאור הלבנה (כך מופיעה גם צלה ב"חופת דודים" של עגנון) ושפתיים אדומות; אבל המשותף לאלה-הלבנה ולשפרה הוא החוטם המעוקם, הרומז על אכזריותה. (אכזריות האלה מתבטאת ביחסה האדיש כלפי המוות כאל הכרח החיים; רק געגועי האדם-ובמיוחד הגבר-לחיי-אלמוות מדגישים את האופי השלילי והמרושע של המוות). בדמות אלוהית זו נראית שפרה ליצחק יפה ומושכת ביותר.

ברור שבעיני יצחק שפרה מיצגת את האהבה, כי כך נאמר במפורש, והוא נושא אותה לאשה. דמותה כאלת-המוות מתבררת לא במישרים אלא בעקיפים. סמל המוות השליט ב"תמול-שלשום" הוא הכלב, חיית-המוות של אלת-הלבנה היקאטי (לדעת גרייבס היה קרברוס, הכלב תלת-הראשים שומר השאול, בעצם הכלבה המשולשת היקאטי). הכלב, שנלווה במיתולוגיה אל הרמס כשליח אלת-השאול לקחת את נשמות המתים, נלווה גם אל יצחק קומר בכל אשר יילך; הוא גם משמיע את נביחתו בפגישותיו הנדירות של יצחק עם שפרה. כשלאחר מכשולים ועיכובים שונים נערכת חתונתם של יצחק ושפרה, והוא מאושר בנישואיו "כחתן תחת חופתו", יצחק נישך על-ידי כלב שוטה; הוא מת מוות מגעיל זמן קצר לאחר-מכן. למעשה, מותו של יצחק קרוב כל-כך לנישואיו עד שאפשר לתלותו בהם. מבקרים רבים של עגנון, יחד עם עגנון עצמו, ציינו את חוסר-הטעם במותו של יצחק; למעשה, יכול הטעם היחיד להימצא בפירושו המיתולוגי, כפי שמתבאר מספורו המקורי של עגנון: אותה שנה היא שנת בצורת, וגשמים לא ירדו עד סוף חודש כסלו. עגנון מתאר איך כל הארץ מתה מצמא: החמה "שרפה כל עשב השדה וייבשה את האילנות והחריבה את מעיינות המים". אבל "ביום שהביאו את יצחק לקבורה נתקשרו השמיים בעבים", ולמחרת התחילו הגשמים לרדת. עם היפסקם אחרי כמה ימים "ראינו שהאדמה משחקת בציציה ובפרחיה, ומקצה הארץ ועד קצותה באו רועים ועדריהם, ומן האדמה הרוויה עלה קול הצאן, ולעומתן ענו צפרי שמים. ושמחה גדולה היתה בעולם..." על אף ספקותיו של עגנון בדבר סיבות מותו של יצחק, אין ספק שהוא הקרבן המיועד (כפי שמוכיח שמו), ומטרת קרבנו היא פוריות הארץ, כשם שהיתה תמיד מטרתו של קרבן ראש-השנה שהובא לאלת האדמה והפוריות. מעניין הדבר שמותו של יצחק לא חל בראש-השנה הישראלית, בראשית הסתיו, אלא בראש-השנה האירופית שבסוף חודש כסלו; בכך ניתן לעגנון לתאר מה קורה אם אין הקרבן מובא בעתו, ואיך להימנע מבצורת.

מיוחדת-במינה אצל עגנון היא האדונית הליני, מהסיפור "האדונית והרוכל", בניגוד לגיבורות עגנון האחרות, הליני איננה יהודיה; והאווירה הפאגאנית האופפתה היא שלילית יותר משהיא חיובית, לא כמו אצל יתר הנשים-האלות של עגנון.

דמותה קשורה במוות יותר מאשר באהבה, אם ליחס למלה אהבה גם רגש רוחני; אבל מכיון שעיקר האהבה הוא היחסים בין גבר לאשה, ומכיון שפעולת המוות של הליני קשורה במישרים ביחסיה עם גברים, אפשר לקרוא גם לה בשם "אֵלֶת האהבה והמוות" במובן העפר"מי הטהור של האֵלֶה הגורמת את מות מאהביה. אף שהליני חסרה את צדדיה הרוחניים של האֵלֶה—היופי והחכמה המופיעים אצל אֵלֶת־גיבורות אחרות של עגנון—הרי מבחינה סמלית היא ציור נאמן של האֵלֶה. הכינוי "אדונית" קרוב לכינוי אלהות גברית כמו אדוני ואדוניס (הוא מצוי אצל עגנון יותר מן הרגיל בספרות העברית); אבל שמה מקשר אותה במישרים למיתוֹ-לוגיה היוונית. בעיקר ידועות שתי אלהויות הקשורות בשם זה—האחת הלן, או הֵלֶה, שעל שמה נקרא ההלספונט, שהיתה אֵלֶת־מוות שווהתה עם פרסיפוני; השניה היתה "הליני של העצים". זו היתה בובה, שנקראה גם אריאדני, אותה היו תולים על עצים בחורש או בגן להגברת הפוריות. לאֵלֶה זו היו מקריבים קרבנות־אדם שנקרעו לגזרים בידי נשים משתוללות. הליני של עגנון, בהיותה טורפת את בעליה ושוכנת ביער, מתאימה לשתי דמויות האֵלֶה. (חוקריהן של אגדות יוון טוענים שהלינה מטרויה לא אשה ממש היתה אלא רק סמל). הליני מזדהה גם עם אֵלֶת־פוריות אחרת—ארטמיס, המכונה "הציידת"—בשל סכי־הציידים שהיא קונה מיוסף הרוכל; הכהנת לארטמיס נהגה לקחת מאהב שנתי שהיה למלך, והוקרב בתום תקופת כהונתו. לאדונית הליני עיניים כחולות המבריקות כלהב של סכין חדשה, ולפי גרייבס היו עיני האלה "כחולות להפתיע"; וזיהוי נוסף של הליני עם אֵלֶת־המוות נראה בכך שהיא קוראת לעצמה כלה, ומזדהה בכך עם אֵלֶת־המוות היקאטי.

גם היחסים בין הליני ליוסף מתאימים למושגי המיתולוגיה. הליני היא אדונית, יוסף הוא זר הבא מרחוק אך נעשה אחר־כך פועל ומשרת. המצב מתאים לתקופה בה, לפי גרייבס, היו נשים מלכותיות לוקחות להן זרים למאהבים; נסיכות גם לא נרתעו מלקחת עבדים ומשרתים למאהבים, כאשר נאלצו להתקשר בקשרי־נישואים עם גברים ממוצא רם יותר שלא היו לפי טעמן (הדרך היחידה בה יכול היה נסיך בתקופה המטריארכלית להיות מלך היתה על־ידי נישואים עם הנסיכה היורשת, שלפעמים היתה אֵמו, אחותו, או קרובה אחרת. נסיכי מצרים מתחתנים היו דרך־קבע עם אחיותיהם). יוסף מגיע אל ביתה של האדונית כרוכל עֶגֶנֶד, שאין איש יודע מאיין בא ולאן הוא הולך; כעבור זמן הוא נשאר בביתה כפועל, ובסופו של דבר הוא מגיע אל מיטתה, בדרך טבעית פחות או יותר. מעניין שלאחר יום־עבודתו הראשון הליני משלמת לו לא בכסף אלא בראש־וראשונה בשיכר חם; היא מכנה אותו "אומן", והאומנים הקדומים באירלנד עבדו לפטרוניתם, האֵלֶה בריגיט, שהיתה דמות המוזה המשולשת ואֵלֶת המשוררים. גרייבס טוען שהמשוררים, עובדי האֵלֶה, צריכים לקבל שכר שירתם ביין או בשיכר ולא בכסף. בשעת התלהבותה מכנה הליני את יוסף נשר ועורב, ושני אלה הם סמלים לרוח־השנה: הנשר הוא דמותו כֵּאֵל צעיר, הטס השמימה במלוא כוחו; אבל בדמות זו גם

פורחת נשמתו השמימה לאחר מותו—אל השמש חלו־חלאו־גיפס הופיע כנשר לאחר הירצחו בידי מאהבה של אשתו. העורב הוא הציפור הנבואית של אלת־המוות אתיני, וסמלו של קרונוס־בראן כאל המתים והנבואה. פעם אחרת הליגי מעירה על יוסף ששערותיו סומרות כמו זיפי חזיר. החזיר היה החיה המקודשת לאלת־המוות וההשראה קרידון, או קירקי, מקבילתה של הכלבה היקאטי; לפי גרייבס, סמירת השערות, העלולה להתרחש בשעת קריאת שירה אמיתית המוקדשת לאלת־המוות, היא עדות לרגש האימה הקיים בנוכחותה הנוראה של האלה. כך אנו רואים שיוסף, על אף היותו דמות וסמל לכל מה שהוא יהודי בין הגויים, לגבי האשה עודו מסמל את הגבר הקדום, עבדה, מאהבה וקרבנה של האלה.

ביבליוגרפיה

1. כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, 8 כרכים; הוצ' שוקן, 1969.
2. ספר האגדה בעריכת ח'נ' ביאליק וי"ח רבניצקי; הוצ' דביר, 1970.
3. Robert Graves: **The White Goddess**; Faber & Faber Ltd., 1961.
4. Robert Graves: **The Greek Myths**; Penguin Books, 1969.
5. Brown, Driver & Briggs: **Hebrew & English Lexicon**; Oxford 1968.
6. J. Gray: **The Legacy of Canaan**; Leiden, 1957.